

सामुदायिक र संस्थागत उच्च मा.वि.को सिकाई
उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता :

भुवन श्रेष्ठ

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६८७२/८२

परीक्षा रोल नं. : २१४०००९/०६४

क्याम्पस रोल नं. : २६/२०६२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

असार, २०६८

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर - ४, मोरङ

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर - ४ मा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टीकरण विषय लिइ स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री भुवन श्रेष्ठले यस तहको अंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको निमित्त गर्नु भएको “सामुदायिक एवम् संस्थागत उच्च मा.वि.को सिकाई उपलब्धीको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृतीका लागि सिफारिस गरिएको छ ।

.....

खगेन्द्रप्रसाद लुईटेल

शोध निर्देशक, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

मिति :-.....

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर - ४, मोरङ

स्वीकृती पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर-४ मा “शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन” विशिष्टीकरण विषय लिइ स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री भुवन श्रेष्ठले यस तहको आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको निमित्त गर्नु भएको “सामुदायिक एवम् संस्थागत उच्च मा.वि.को सिकाई उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्रको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।
मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम, थर	पद	हस्ताक्षर
१	लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२	खगेन्द्रप्रसाद लुईटेल	शोध निर्देशक	
३		शोध समिति सदस्य	
४		बाह्य परीक्षक	

मिति .....

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा शिक्षा शास्त्र संकाय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टीकरण विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत “सामुदायिक र संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धीको तुलनात्मक अध्ययन” विषयक शोधपत्रको प्रस्तावना कार्यको प्रारम्भ देखि अन्त्यसम्म आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी आवश्यक मार्ग निर्देशन गर्नुहुने गुरु शोध निर्देशक श्री खगेन्द्र प्रसाद लुईटेलज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस अनुसन्धान कार्यलाई सहज र सरल रूपमा अग्रगामी दिशा दिनका लागि महत्वपूर्ण सलाह, सुझाव एवम् मार्ग निर्देशन गर्नुहुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका प्रमुख श्री लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ र अन्य गुरुहरू भोजराज घिमिरे, ऋषिराज धिमालज्यू प्रति पनि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस अध्ययन कार्यका लागि छनौट गरिएका सामुदायिक तथा संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्राचार्यहरू, विषयगत शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू र स्रोतव्यक्ति सम्पूर्णलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्र लेखनमा गरी सहयोग पुऱ्याउने रविन भट्टराई शुद्धाशुद्धीमा सहयोग पुऱ्याउने मित्र श्री दिपक खतिवडालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसै गरी सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख श्री पितकुमार श्रेष्ठ विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

भुवन श्रेष्ठ

सोधसार

सामुदायिक र संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयको सिकाई उपलब्धीको तुलनात्मक अध्ययन शिर्षकमा गरिएको यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य व्यवस्थापन संकायका सबै विषयका विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धीको लेखा जोखा गर्नु रहेको छ । शिक्षा व्यक्ति समाज र राष्ट्रको समुन्नतिका लागि अनिवार्य तथा अपरिहार्य रहेको छ । यही उद्देश्य राखी राज्यले विद्यालय औपचारिक शिक्षा, राष्ट्रिय उद्देश्य र शैक्षिक नीतिका आधारमा प्रवाह गरिरहेको अवस्थामा रहेकोछ । एकल राष्ट्रिय शैक्षिक नीति र कार्यक्रम भित्र रहेर देशभर दुई प्रकारका सामुदायिक र संस्थागत उच्च मा. विद्यालयहरू संचालन भईरहेका छन् । सरकारी स्वामित्वमा लगानी भएका र व्यक्तिको लगानीद्वारा कम्पनिमा दर्ता गरिएका संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयहरू संचालित रहेका छन् । यी दुवै प्रकारका उच्च माध्यमिक विद्यालयमा एउटै पाठ्यक्रम, शिक्षण विधि र केहि पृथक व्यवस्थापनमा उच्च माध्यमिक शिक्षा प्रदान गरि गराई रहेको अवस्थाछ । संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयमा महंगो शुल्क तिरेर विद्यार्थी अध्ययन गरिहेका पाइन्छन् भने सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालयमा केही न्यून शुल्क तिरेर अध्ययन अध्यापन गराइने गरिएको छ । यी विद्यालयहरू बीच सिकाई उपलब्धीको भिन्न स्तर पाइएको छ । जसलाई तुलना गरी ठोस कारण पत्ता लगाउन आवश्यक ठानिएको छ । यस सोधमा कक्षा १२ मा अध्यापन गर्ने व्यवस्थापन समूहका सबै विषयहरूको सिकाई उपलब्धीको लेखाजोखा गरिएको छ । सबै विद्यार्थीहरूको नतीजामा फरक आउने कारणहरू र सिकाई उपलब्धिमा आएका भिन्नता कम गराउन समेत सुझाउने प्रयास गरिएकोछ ।

शोध अनुसन्धान विधिका लागि परिमाणात्मक तथा गुणात्मक दुवै ढाँचालाई समावेश गरिएको छ । समुदायमा आधारित उच्च मा.वि. र संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालय उद्देश्यपूर्ण छनौटका आधारमा छनौट गरिएको छ ।

सूचनाहरु शोधको सीमाडकन क्षेत्र भित्र रहेर सम्बन्धित विद्यालयका आधिकारीक व्यक्तिसंग खुला तथा वन्द प्रश्नावली, अभिलेख, आदिको आधारमा प्राप्त गरिएकोछ ।

संस्थागत विद्यालयमा सामुदायिक विद्यालय भन्दा विषयगत उपलब्धि वढी रहेको पाइएको छ । छात्र तथा छात्राहरुको सिकाई उपलब्धि पनि संस्थागत विद्यालयमा वढी नै रहेको पाइयो । संस्थागत विद्यालयमा लेखा, अंग्रेजी जस्ता विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सरल र सामुदायिक विद्यालयमा वुम र मार्केटि-जस्ता विषय अध्ययन अध्यापन गर्न सरल रहेको देखिएको छ । संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थीहरु वढी मिहेनती र जिम्मेवार रहेको पाइयो भने व्यवस्थापन पक्ष पनि विद्यार्थीहरुको लगनशिलता उत्प्रेरित गराउन तत्पर रहेको पाइयो । संस्थागत विद्यालयमा शिक्षक कर्मचारी वढी सक्रिय र लगनशिल रहेको देखिन्छ । संस्थागत विद्यालय भन्दा सामुदायिक विद्यालयको भन्दा सिकाई उपलब्धि राम्रो देखिएकोले सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरुलाई अतिरिक्त तथा निर्धारित पाठ्यपुस्तक सरल रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने, परीक्षा प्रणाली र मूल्यांकन प्रणाली शसक्त तथा विश्वासनिय बनाउनु पर्ने, सामाग्रीहरुको सरल रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने, शिक्षण योजना रणनीति तयार गर्नु पर्ने, विद्यार्थीहरुलाई राजनैतिक प्रभाव देखि अलग राख्नु पर्ने तथा व्यवस्थापन पक्षमा सुधार गरी व्यवस्थित र पारदर्शी कार्यक्रम अगाडि ल्याउनु पर्ने जस्ता सुझावहरु दिने काम गरिएको छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ संख्या
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृती पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
शोधसार	iv
विषयसूची	v
तालिका सूची	ix
चित्र सूची	x
संक्षिप्त रूप	xi

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२. समस्याको कथन	३
१.३. अध्ययनको औचित्य	४
१.४. अध्ययनको उद्देश्यहरु	५
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.६. अध्ययनको परिसीमा	५
१.७. सम्बन्धित शब्दावलीको परिभाषा	६

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	७
२.२ सैद्धान्तिक खाका	९
२.३ शैक्षिक उपादेयता	११

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१३
३.२. नमुना छनोटको आधार	१३
३.३ तथ्यांक संकलन प्रकृया	१३
३.२.१ जनसंख्या	१४
३.२.२ नमूनाको आकार	१४
३.४ तथ्यांक संकलनका साधनहरु	१४
३.५ तथ्यांकको स्रोत	१४
३.६ तथ्यांक विश्लेषण प्रक्रिया	१५

परिच्छेद : चार

तथ्यांकको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ व्यवस्थापन सङ्कायको विद्यार्थीहरुको सिकाई उपलब्धिको स्थिति	१६
४.१.१ संस्थागत विद्यालयको सिकाई उपलब्धि	१६
४.१.२ संस्थागत विद्यालयको सिकाई उपलब्धि	१८
४.१.३ सामुदायिक विद्यालयको सिकाई स्थिति	१९
४.१.४ सामुदायिक विद्यालयको सिकाई स्थिति	२०
४.१.५ सामुदायिक विद्यालयको सिकाई स्थिति	२१
४.१.६ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको विषयगत नतीजा प्रस्तुतिकरण	२२
४.१.७ सामुदायिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयका छात्रा छात्रको नतीजा प्रस्तुतीकरण	२५
४.१.८ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय समग्र विषयमा छात्र छात्राको नतीजा	२७
४.२ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको परीक्षाको परिणाममा भिन्नता आउनका कारणहरु	२९

४.२.१ शिक्षकको विषयगत सिकाई उपलब्धिको प्रस्तुतिकरण	२९
४.२.२ व्यवस्थानमा देखिएका समस्या संबन्धि शिक्षकको प्रतिक्रिया	३०
४.२.३ विद्यार्थीको नतीजा प्राप्ती पछिको प्रतिक्रिया	३१
४.२.४ विद्यार्थीको विषयगत जिम्मेवारी प्रति प्रिन्सिपल तथा प्राचार्यको प्रतिक्रिया	३२
४.२.५ विद्यार्थी असफलताका कारण प्रति शिक्षकहरुको प्रतिक्रिया	३३
४.२.६ छात्र र छात्राको लगनशिलता प्रति प्राचार्य र शिक्षकहरुको प्रतिक्रिया	३४
४.२.७ उत्तीर्णदर बढाउने कारणहरु	३४
४.२.८ विद्यालयको शैक्षिक योजना निर्माण सम्बन्धि प्रतिक्रिया	३५
४.२.९ अतिरिक्त पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था	३६
४.२.१० कक्षा समय उपयोगको स्थिति	३६
४.२.११ पाठ्यक्रमको उपलब्धता, तालिम, मूल्यांकन र निरीक्षण	३७
४.२.१२ शिक्षण विधिको प्रयोग	३८
४.२.१३ सह क्रियाकलापको प्रयोग (शिक्षक प्राचार्य)	३८

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ती	४०
५.२ निष्कर्ष	४१
५.३ सुझावहरु	४१
सन्दर्भ साभोग्रीहरु	
अनुसूचीहरु	

तालिका सूची

तालिका नं. १	संस्थागत विद्यालयको सिकाई उपलब्धि	१६
तालिका नं. २	संस्थागत विद्यालयका सिकाई उपलब्धि	१८
तालिका नं. ३	सिकाई उपलब्धि	२०
तालिका नं. ४	सिकाई नतीजाको स्थिति	२१
तालिका नं. ५	संस्थागत विद्यालयको विषयगत नतीजाको स्थिति	२२
तालिका नं. ६	सामुदायिक विद्यालयको विषयगत स्थिति	२३
तालिका नं. ७	छात्राहरुको नतीजा स्थिति	२५
तालिका नं. ८	छात्रहरुको नतीजाको स्थिति	२६
तालिका नं. ९	छात्रहरुको नतीजा	२७
तालिका नं. १०	छात्राहरुको नतीजा	२८
तालिका नं. ११	शिक्षकको विषयगत सिकाईको प्रतिक्रिया प्रस्तुतीकरण	२९
तालिका नं. १२	सिकाई व्यवस्थापनको स्थिती	३०
तालिका नं. १३	विद्यार्थीको विषयगत सिकाई स्थिती	३१
तालिका नं. १४	सिकाई जिम्मेवारीको स्थिति	३२
तालिका नं. १५	विद्यार्थी असफलताको स्थिति	३३
तालिका नं. १६	विद्यार्थीको लगनशिलताको स्थिति	३४
तालिका नं. १७	विद्यार्थीको उत्तीर्णको स्थिति	३४
तालिका नं. १८	शैक्षिक योजनाको स्थिति	३५
तालिका नं. १९	पाठ्य सामाग्री व्यवस्थापनको स्थिति	३६
तालिका नं. २०	सिकाई समयको स्थिति	३६
तालिका नं. २१	मूल्यांकन र निरीक्षणको स्थिति	३७
तालिका नं. २२	शिक्षण विधिको अवस्था	३८
तालिका नं. २३	सह क्रियाकलापको स्थिति	३८

चित्र सूची

चित्र नं. १	बालमिकी उ.मा.वि.को सिकाई उपलब्धि दर	१७
चित्र नं. २	नेपाल दर्शन उ.मा.वि.को सिकाई उपलब्धि दर	१९
चित्र नं. ३	पञ्चायत उ.मा.वि.को सिकाई उपलब्धि दर	२०
चित्र नं. ४	उर्लावारी बहुमुखी क्याम्पसको सिकाई उपलब्धि दर	२२
चित्र नं. ५	संस्थागत विद्यालयको तुलनात्मक विषयगत नतिजा	२३
चित्र नं. ६	सामुदायिक विद्यालयको तुलनात्मक विषयगत नतिजा	२५
चित्र नं. ७	छात्राहरुको नतिजा स्थिति	२६
चित्र नं. ८	छात्रहरुको नतिजाको स्थिति	२७
चित्र नं. ९	समग्र छात्रहरुको नतिजा स्थिति	२७
चित्र नं. १०	समग्र छात्राहरुको नतिजा स्थिति	२८
चित्र नं. ११	विषयगत सिकाई अवस्था	३०
चित्र नं. १२	सिकाई व्यवस्थापनको अवस्था	३१
चित्र नं. १३	विषयगत सिकाईको अवस्था	३२
चित्र नं. १४	विद्यार्थीहरुको जिम्मेवारीको स्थिति	३३
चित्र नं. १५	विद्यार्थी असफलताको दर	३४

संक्षिप्त रूप

- (क) उ.मा.वि. : उच्च माध्यमिक विद्यालय
- (ख) गा.वि.स. : गाउँ विकास समिति
- (ग) जि.वि.स. : जिल्ला विकास समिति
- (घ) वि.व्य.स. : विद्यालय व्यवस्थापन समिति
- (ङ) उ.मा.शि.प. : उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद
- (च) जि.शि.का. : जिल्ला शिक्षा कार्यालय
- (छ) क्षे.शि.नि. : क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
- (ज) ने.द.उ.मा.वि. : नेपाल दर्शन उच्च माध्यमिक विद्यालय